

KRITIKA

LEFEBVREOVOG

POIMANJA

PROSTORA

Prostor – vrijeme

Povijest govorenja o prostoru nije pretjerano dugačka. Nasuprot tome, povijest govorenja o povijesti koincidira s počecima govorenja. Povezanost prostora i vremena te njihovo vrijednosno izjednačavanje koje se danas zagovara u prirodnim i humanističkim znanostima reakcija je na nepravdu zanemarivanja prostora nauštrb vremena. Govor o povijesti započinje tako s razvojem jezika i prepričavanjem istinitih (faktualna povijest) ili neistinitih događaja (mitova o prošlosti i vizija budućih događaja), dok je govor o prostoru tek u nastajanju. Zapravo, tek ćemo u 20. stoljeću zapadne civilizacije naići na uvjete koji će omogućiti raspravu o Prostoru kao konceptu okruženog teorijom. Ovakvo stanje nesrazmjernosti u opisivanju dvije vrlo bazične i svakodnevne pojave iz današnje perspektive čini se u najmanju ruku neobičnim, pogotovo ako zamjećujemo njihovu međusobnu prožetost. Primjerice, protjecanje vremena najlakše je uočiti promatranjem prostora i promjene njegovih svojstava. Tako ćemo reći: *ovu zgradu je nagrizao zub vremena*. Ovom izjavom zapravo ustvrđujemo da je zgrada, prvotno imaginirana kao rezultat kreativnog razmišljanja nekog arhitekta, a potom i materijalizirana kroz djelovanje, bitno različita od trenutka ostvarenja. Dakle, razliku prvotnog i sadašnjeg stanja izrazit ćemo kroz koncept vremena.

Neppravdu zakidanja prostora iz odnosa prostor-vrijeme u teoriji donekle nastoje ispraviti Lefebvre, Foucault, Spivak, Said, Bhabha i drugi/druge kroz diskurs marksizma, kulturologije, sociologije i filozofije. Štoviše, ne samo da

prostor i vrijeme dobivaju jednakovažeci status u promišljanju načina na koji funkcionira svijet, već se vrlo često dodaje i treći jednakovažeći element – društvo. Upravo kroz opus Lefebvrea kao sljedbenika marksističke škole misli, imamo dobar uvid u danas vrlo popularni trijadni oblik. Trijade su noseća forma Lefebvreove teorije o prostoru i zanimljiv su način prikaza dekonstruiranja binarnosti koja, čini se, gotovo nezaustavljivo dijeli svijet na fragmente sastavljene od teze i antiteze. Lefebvreova ideja sinteze dvaju međusobno opozicijskih pojmova funkcionira kao razbijač binarnih odnosa i kao ujedinjavatelj binarnih opozicija stvarajući tako posve nove situacije i odnose. Pitanja ovoga rada jesu sljedeća: je li Lefebvre ispravno detektirao stanje društva u trenutku kada je razvijao ovu misao, može li njegova teorija ispuniti potencijal i materijalizirati se kroz praktično djelovanje u sadašnjosti i je li prostor zaista moguće prikazati na spomenuti način? Kako bi odgovorio na ova i mnoga druga pitanja, potrebno je prenijeti Lefebvreove teze, podvrgnuti ih kritičkom čitanju, i na kraju, vidjeti postoje li temelji za potvrđivanje istih teza. Vrlo je bitno napomenuti kako Lefebvreov način razmišljanja reprezentira jedan čitav filozofski sustav, što znači da kritičkim čitanjem njegovih teorija zapravo kritiziramo kompletnu paradigmu. Kako ću pokazati tijekom ovoga izlaganja, Lefebvreov način razmišljanja proizvod je jednog povijesnog razvoja misli na određenom prostoru, ali i kako taj razvoj nije završena priča. Konačno, pokazat ću kako su njegova zapažanja bitna za multidisciplinarni pogled na svijet.

Poimanje prostora

Lefebvre je tijekom svog života (1901.-1991.) postao direktnim svjedokom velikih i uzbudljivih paradigmatičkih promjena u načinu razmišljanja i opisivanja svijeta. Da bismo shvatili genealogiju njegovih teza koje se referiraju na prostor i društvo, potrebno je istaknuti neke relevantne informacije o njegovom životu i utjecajima. Svoje školovanje započeo je izobrazbom za inženjera (što mu je sigurno dalo podlogu za proučavanje društvenih sustava i načina na koji su građeni), ali ubrzo se prebacio na filozofiju. Nakon stjecanja diplome iz filozofije, priključuje se ljevičarskoj grupi filozofa (Friedmann, Guterman, Politzer) i sudjeluje u osnivanju časopisa sa svrhom kritiziranja dominantne struje filozofije (Elden, 2004.). U nekim svojim člancima vrlo je blagonaklono promatrao tadašnje nadrealističke i dadaističke pokrete vođene Tzaraom i Bretonom. Raspuštanje časopisa rezultiralo je pauzom u akademskom smislu, koja se manifestirala u Lefebvreovom obavljanju vojne dužnosti, radu u tvornici i vožnjom taksija u Parizu (Elden, 2004.). Ove stavke u njegovoj biografiji vrlo su vjerojatno bitno utjecale na razvoj njegove misli, jer je vrlo rano iskusio život radničke klase i bio svjedok prikrivenog siromaštva Pariških ulica. Stoga i ne čudi da je vrlo brzo svoju pažnju usmjerio na rad Marxa. S nekadašnjim kolegom Gutermanom ubrzo osniva jedan od prvih marksističkih žurnala te se 1928. godine priključuje francuskoj komunističkoj partiji (Elden, 2004.).

Koliko su ga Marxovi radovi upoznali sa filozofijom proizvodnje i proizvodnih odnosa, toliko ga je Drugi svjetski rat upoznao sa

makro-politikom. Također, koliko je za vrijeme rata iskusio snagu mita, ideologije i borbe, toliko je spoznao mikro-politiku proučavajući ruralni život na Pirenejima (Elden, 2004.). Upravo ovo istraživanje utvrdilo ga je kao sociologa i antropologa, iako je njegov akademski status zapravo uvijek bio upitan zbog njegove otvorenosti prema ljevičarskim skupinama u Francuskoj¹. Vrhunac svoje akademske karijere doživio je u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća, kada se među njegovim studentima moglo pronaći Baudrillarda i Cohn-Bendita². Nećemo pogriješiti ako ćemo upravo zbog te činjenice Lefebvreu pripisati značaj u formiranju revolucionarnog pokreta 1968. godine. Konačno, 1974., publicira knjigu *The Production of Space*³, koja se smatra njegovim najznačajnijim djelom.

U toj knjizi, Lefebvre (1991.) iznosi tezu o konceptualnoj trijadi koja se sastoji od prostornih praksi (produkcija, reprodukcija i set prostornih karakteristika na određenom prostoru na kojemu se oblikuje društvena formacija), reprezentacija prostora (simbola, kodova, znanja i ideja) i prostora reprezentacija (direktno življeni prostor korisnika, umjetnika, pisaca i filozofa). Iz ove trijade proizlazi i trijadni model prostora: percipirani, kognitivni i življeni (Zhang, 2006.). Glavna teza koja se provlači kroz cijelu knjigu zapravo je proizvodnja prostora pretežito u kontekstu urbanog, kroz prizmu spomenutih trijada. Lefebvre je dakle secirao prostor i izložio ga na jedan drugačiji, moderniji način (barem za vrijeme pisanja ovog teksta). Ipak, vrlo su upitni temelji na kojima Lefebvre gradi svoje teze, poglavito onaj na kojem bazira tezu o proiz-

¹ Radi se o podupiranju situacionista, maoista i anarhista, što je bilo vrlo opasno u to vrijeme u Francuskoj.

vodnji prostora. Primjerice, uzmimo u obzir ovaj citat: Jednostavna teorija širenja svemira pretpostavlja originalnu zgusnutu jezgru materije i primordijalnu eksploziju.

Ova ideja originalnog jedinstva svemira potakla je mnoge kritike temeljene na razumu, kritike njenog kvazi-teološkog ili teogonijskog obilježja. U opoziciji, Fred Hoyle je predložio puno kompleksniju teoriju, prema kojoj energija... putuje u svakom smjeru. U ovom pogledu, jedinstveni je centar svemira, bio on originalan ili finalan, nezamisliv. Energija/prostor-vrijeme nalazi se u beskonačno mnogo točaka (lokalna prostor-vremena) (...). Hoyle gleda na prostor kao proizvod energije. Energija se dakle ne može usporediti sa sadržajem koji ispunjava praznu posudu.⁴ (Lefebvre, 1991., 13.).

Prema Lefebvreu, prostor je rezultat djelovanja, a ne samopostojeća podloga na koju se nadovezuje aktivnost. Ovakav je stav nejasan na više razina, poglavito ako promatramo kompletan Lefebvreov projekt iznesen u *The production of space*. Naime, ako se već kreće razračunavati sa postojanjem izvorišne i konačne točke svemira u pogledu prostora, onda niti energija ne može biti pra-stanje postojanja jer je to jednako kvazi-teološki pogled kao i ovaj koji kritizira. Jasna je kritika teologije zbog marksističkog

naslijeđa, ali razdvajanje energije od prostora i vremena kakve poznajemo čini se kao agresivno nudenje energije/djelovanja kao nečega što je autonomno. Dalje u tekstu, Lefebvre opisuje tri razine prostora koje sam već spomenuo: fizički, mentalni i društveni (Lefebvre, 1991.), te vrlo brzo uviđa da je teško odrediti granice između njih. Štoviše, dolazi do zaključka kako su oni međusobno uvjetovani i isprepleteni do te mjere da je prostor *cjelovit i slomljen, globalan i fragmentiran, u jednom te istom vremenu. Kao što je istodobno percipiran, zamišljen, i direktno življen⁵* (Lefebvre, 1991., 356.). Stoga, možemo zaključiti da tri razine prostora nisu prostor podijeljen na tri dijela, već *se može predložiti da postojeći način shvaćanja Lefebvreovog modela bude zamijenjen s konceptom izmjena perspektiva⁶* (Zhang, 2006.).

Lefebvre zaista uviđa nedjeljivost prostora, kao što i pretpostavlja određenu dinamiku njihove proizvodnje opisane u trijadi. No, što je s paradigama? Kao što će sam reći (nudeći usput primjer kapitalizma i socijalizma), svaka revolucija neće ispuniti svoj potencijal ako ne proizvede svoj vlastiti prostor (Lefebvre, 1991.). Ovo znači da bilo kakvo djelovanje za rezultat mora imati proizvodnju prostora koji se sastoji od binarnih opozicija, uključenog i isključenog. Naime, kognitivni, zamišljeni prostor ispunjen je binarnostima. Stoga, bilo kakva promjena koja dokida postojeće binarne opozicije

² Inicijator studentskih pokreta 1968. godine. (http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cohn-Bendit)

³ *The production of space* u originalu je izašla na francuskom jeziku 1974., a 1991. godine prevedena je na engleski jezik.

⁴ *A simple expanding-universe theory assumes an original dense core of matter and a primordial explosion. This notion of an original unity of the cosmos has given rise to many objections by reason of its quasi-theological or*

theogonic character. In opposition to it, Fred Hoyle has proposed a much more complex theory, according to which energy... travels in every direction. On this view a single centre of the universe, whether original or final, is inconceivable. Energy/space-time condenses at an indefinite number of points (local space-times) (...). Hoyle looks upon space as the product of energy. Energy cannot therefore be compared to a content filling an empty container. (prev. R.Stanković)

neizbježno stvara nove jer je fragmentiranost temeljena na razlikovanju. Međutim, Lefebvreov projekt bazira se na pretpostavci da se binarnoj opoziciji mora pridodati nešto Treće kako bi se izbavili okova binarne logike: *Trijada: to jest, tri elementa a ne dva*⁷ (Lefebvre, 1991., 39.). Dakle, ideja je da dijaloški odnos unosi represiju i dominiranje Prvog u odnosu na Drugog. To Treće ima funkciju rušenja takvog odnosa. No, nije li Treće zapravo također dio toga istog prostora obilježenog binarnim opozicijama? Što onda Trećem daje legitimitet da razbija odnos Prvog i Drugog ako i sam nosi uzorak makro-prostora? Nalazi li se Treći van prostora, neuprljan i odvojen od realnog svijeta? Smatram da i Lefebvre uviđa kako je nemoguće postojati van prostora. Stoga je jedina moguća opcija da i Treći u sebi sadrži koncept razlikovanja i binarnih podjela. Kako bih ovo pojašnio, poslužiti ću se teorijom fraktala⁸. Fraktalna geometrija, za razliku od standardne geometrije, može opisati kompleksne sustave do najmanjih detalja (Barnsley, 2000.). Fraktale je definirao francuski matematičar i fizičar Mandelbrot (1924.-2010.). Opisao ih je na slijedeći način:

Fraktali su geometrijski oblici koji, za razliku od euklidskih, uopće nisu pravilni. Prvo, nepravilni su posvuda. Drugo, imaju jednak stupanj nepravilnosti na svakoj ljestvici povećanja. Fraktalni predmet izgleda jednako kad ga proučavamo izbliza i kad ga promatramo izdaleka – on je samosličan (Sardar i Abrams,

1998.).

Ova teorija nam u osnovi govori kako bilo koji dio prostora izgleda kao cijeli prostor. Prmjerice, ako se društveni prostor sastoji od binarnih razlika, tada će te binarne razlike biti pravilo u cijelom sustavu. Što ovo znači za Lefebvrea? To znači da je nemoguće producirati, a da se ne reproducira osnovni obrazac cijelog prostora. Ipak, kako je fizički prostor doista obilježen razlikama, tako i svi ostali prostori (a prema Lefebvreu egzistiraju istodobno) pokazuje drugačije uzorke. Svi prostori obilježeni su razlikama, stoga Lefebvreova trijada u praksi ne postoji, ili se ne može tako definirati.

Alternativa

Lefebvre je uočio da se binarne opozicije, odnosno teza i antiteza, tijekom svojeg odnosa moraju privući, sudariti i tako eksplodirati u sintezi i rezultirati nastajanjem novih odnosa. Međutim, propustio je staviti naglasak na to da je proces fragmentacije i spajanja nešto konstantno. Drugim riječima, ako postoji disbalans između dva objekta (ili dvije suprotnosti), tada nije potrebno da treći objekt naruši njihov odnos jer je on već prilično krhak sam po sebi. Štoviše, nije moguće jednostavno izdvojiti Trećeg i ubaciti ga u odnos Prvog i Drugog jer Treći ne postoji, odnosno u sebi sadrži esencijalno jednake karakteristike i nagone. Što je tada alternativa? Trpiti nasilje uzrokovano dominacijom muškosti nad ženskosti, Zapada nad Istokom? Ne, potrebno je redefinirati način na

⁵ *whole and broken, global and fractured, at one and the same time. Just as it is at once conceived, perceived, and directly lived.* (prev. R.Stanković)

⁶ *It could thus be suggested that the existing way of understanding Lefebvre's model can be supplemented with*

the notion of shifting perspectives. (prev. R.Stanković)

⁷ *A triad: that is, three elements and not two.* (prev. R. Stanković)

⁸ Fraktal, od lat. *fractus* = raspuknuti, nepravilni kamen

koji percipiramo, mislimo i živimo. Lefebvre je bio na dobrom putu kada je shvatio da je sve dio jednog Totala. Fragmentiranog i jedinstvenog, čvrstog i razlomljenog, no ipak totala. Shodno tomu, smatram da rješenje nije u razbijanju binarnih opozicija (niti da je to moguće u kontekstu znanja koje se veže uz proučavanje binarnih opozicija) već u spoznaji da svi elementi prostora koji nas okružuje, društva u kojem živimo i života koji je u nama, dijele moć koja se nalazi u mreži Totala. Dakle, potrebno je drugačije sagledati stanje u kojem se nalazimo.

Kompletna misaona paradigma u čijem je sustavu funkcionirao i Lefebvre, temeljena je na pretpostavci postojanja centra i margine koja rezultira velikom nepravdom i disbalansom. Drugim riječima, izvor svih loših iskustava nalazi se u toj diskriminaciji marginaliziranog, i to je problem koji treba riješiti. Treba priznati da su teorije koje se bave ovim područjem još vrlo mlade i često kontradiktorne u svojoj naravi. Čak i dvadeset, trideset godina nakon Lefebvreove knjige o prostoru, autori koji se referiraju na njega vrlo često zapadaju u apstraktnost koja nema previše veze sa životom koji se događa oko njih. Uzmimo primjer bell hooks koja zagovara postojanje centra i margine, ali isključuje mogućnost da margina isto tako predstavlja centar u odnosu na neku drugu marginu. Upravo je to ono što teorija fraktala govori. Sve što se nalazi u mreži izgleda jednako kao i sama mreža u konačnici. Nemoguće je izdvojiti dva elementa i odvojiti ih od sustava kojem pripadaju te tvrditi kako razbijanjem takvog odnosa rješavamo problem dominantnog i podređenog jer iz kaosa uvijek nastaje red i obrnuto. Uostalom,

gdje usmjeriti ono Treće (koje i nije entitet sam po sebi) da bismo razbili taj odnos? Kad neka točka u prostor-vremenu posjeduje veću količinu moći, tad više točaka oko nje posjeduju jednaku količinu moći. Također, svaka je točka vezana za mrežu, a shodno tome i sa svim dijelovima mreže. Ponavljam, treba samo promijeniti način na koji percipiramo, mislimo i živimo. Konačno, Lefebvre je bio na dobrom tragu da detektira procese koji se događaju u svijetu, ali znanje koje mu je bilo na raspolaganju nije bilo potpuno. Kako bismo spoznali svijet, moramo biti multidisciplinarni. Čak i u njegovoj knjizi moguće je pronaći elemente različitih disciplina. No, njegovo najveće naslijeđe očituje se u raspravljanju o prostoru kao konceptu, izazivanju tendencije da se o prostoru govori i da se prostor proučava na jedan drugačiji način nego prije njega. Danas se ta rasprava iz područja filozofije i sociologije proširila na matematiku, fiziku, neurologiju, astronomiju, politiku i srećom, kulturologiju.

BIBLIOGRAFIJA

Barnsley, Michael F: *Fractals Everywhere*. San Francisco. Morgan Kaufmann, 2000.

„Daniel Cohn-Bendit“. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. Wikimedia Foundation. (http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cohn-Bendit) preuzeto 21. srpnja 2011.

Elden, Stuart: *Understanding Henri Lefebvre: theory and the possible*. London/New York. Continuum International Publishing Group, 2004.

Lefebvre, Henri: *The production of space*. London. Blackwell Publishing, 1991.

Sardar, Ziaudin; Abrams, Iwona: *Kaos za početnike*. Zagreb. Naklada Jesenski i Turk, 2001.

Zhang, Zhongyuan: *What is lived space?*. *Ephemera* br. 6(2), 219.-223., 2006.

